

גשר על פני מים סוערים - סיפור של טיפול שהוא חיפוש אחר תקווה: טיפול במבקשי מקלט במרפאת "גשר"¹

שלומית בן שמואל

תקציר

בפברואר 2014, ביוזמה משותפת של משרד הבריאות ונציבות האו"ם לפליטים, קמה מרפאת "גשר" במרכז הקהילתי לבריאות הנפש יפו. עיקר העבודה הקלינית במרפאה היא במתן שירותי אבחון וטיפול פסיכיאטרי-פסיכוסוציאלי לאוכלוסיית מבקשי מקלט וקורבנות סחר מאריתריאה וסודאן.

במאמר יובא תיאור מקרה ובאמצעותו יעלו לדיון נושאים שונים: על הנגשה והתאמה של טיפול לאוכלוסייה שעבורה השיח הפסיכיאטרי והפסיכותרפויטי המערבי הוא זר, מאיים ורווי סטיגמה; על מטפלים המחפשים את דרכם במציאה וביצירה של שפה טיפולית שתגשר על השונות השפתית והתרבותית בחדר הטיפול; על טיפול, שבחלקו הוא מתן משמעות ותיקוף לחוויות האחרות, הזרות והפליטות; טיפול המכיר ביחסי הכוח שבין מטפלת לבנה שהיא אזרחית בעלת זכויות, לבין מטופל שחור שהוא זר חסר מעמד; טיפול המכיר ועובד עם הקשר שבין האישי לפוליטי, בין הטיפול לפוליטיקה; על טיפול בפוסט-טראומה בתנאי חוסר ביטחון ורה-טראומטיזציה; על הניסיון, במסגרת הטיפול, למציאה משותפת של מרחב, מצומצם ככל שיהיה, של ביטחון, בחירה, משמעות ויצירה גם במציאות הקיימת.

הטיפול הבין-תרבותי מתבצע כמעט כולו באמצעות מתורגמן-מגשר תרבותי. עבודה טיפולית זו דורשת הסתגלות ולמידה מחדש מכל השותפים, בעיקר מהמטפלים. המאמר ידון, דרך תיאור המקרה, בשאלות אידיאולוגיות, אתיות, תאורטיות וטכניות העולות בטיפול, הנע כל העת בין האישי, הדיאדי, הטריאדי, הציבורי והפוליטי.

מילות מפתח: טיפול בפוסט-טראומה, טיפול באמצעות תרגום, פסיכיאטריה של מהגרים, טיפול פסיכו-סוציאלי במבקשי מקלט

הקדמה

בפברואר 2014, ביזמה משותפת של משרד הבריאות ונציבות האו"ם לפליטים, הוקמה במרכז הקהילתי לבריאות הנפש יפו, מרפאת "גשר". זוועות מחנות העינויים בסיני והשפעותיהן הטראומטיות על מצבם הנפשי של מבקשי המקלט, שהלכו ונחשפו, הן אלה שהיוו את התמריץ להקמת המרפאה. עיקר העבודה הקלינית במרפאה מתמקדת במתן שירותי אבחון וטיפול פסיכיאטרי-פסיכולוגי-פסיכו-סוציאלי לאוכלוסיית מבקשי המקלט וקורבנות הסחר מאריתריאה וסודאן. דרך תיאור המקרה של טספאי, אשתף במעט מסיפוריהם של מבקשי המקלט המטופלים במרפאה, ובחווית המפגש והטיפול הייחודי במרפאה.

אפתח בתיאור המקרה, ולאחריו אתמקד במספר תמות וסוגיות מרכזיות העולות בטיפול מורכב זה. מטרת המאמר היא לתאר ולשתף במורכבותם של הקשיים הרגשיים של מבקשי המקלט והטיפול בהם, אך לא פחות מכך, מטרתו של המאמר היא לספר סיפור אחד מתוך רבים, לאפשר היכרות עם אדם אחד מתוך רבים, לאפשר לו להיות מעט פחות שקוף.

הטיפול בטספאי - סיפור של טיפול שהוא חיפוש אחר תקווה

טספאי,² בן 19, רווק ללא ילדים, יליד אריתריאה, נמלט ב-2012 לסודאן כתוצאה מרדיפת השלטונות במדינתו. מעולם לא התכוון להגיע לישראל, אך נחטף בגבול עם סודאן לסיני, שם הוחזק כשלושה חודשים. במהלך תקופה זו, והוא רק בן 17, היה חשוף לעינויים קשים ולסכנת חיים מתמדת, היה קורבן לאלימות ישירה באופן יומיומי, לעיתים נכווה באמצעות ברזל מלובן, היה עד לאלימות כלפי חטופים אחרים ולמותם של אלה שלא שרדו. נמנעו ממנו מזון, שתיה ושינה, והוא אולץ לעמוד שעות בשמש, כפות בידיו וברגליו ופעמים רבות עם כיסוי על עיניו. טספאי שלל אלימות מינית כלפיו. רבים מהחטופים בסיני סבלו מהתעללות מינית, חלקם סבלו מאונס קבוצתי יומיומי. הגברים כמעט ואינם מספרים. גם הנשים ממעטות לספר, מתביישות, חוששות לשתף באלימות המינית לה נחשפו. עם זאת, מספר ההפלות שנערכו בשנים הרלוונטיות במרפאה הפתוחה של רופאים לזכויות אדם ביפו, לא משאיר הרבה מקום לספק, ומעיד על תת-דיווח.³

טספאי סיפר על לילה אחד בו הוא ושאר החטופים, הושכמו בפתאומיות על-ידי שוביהם, תוך שאלה שופכים עליהם דלק. אחד החטופים הוצת וטספאי ושאר החטופים כיבו את הדליקה והצילו את חייו. במקרים אחרים הם לא הצליחו להציל את חבריהם וטספאי סיפר על שעות בהן התחבא בין גופות כשהוא מעמיד פני מת. טספאי, כמו רבים אחרים – זו בעצם מהות הסיפור הקשה של סיני, נדרש לשלם כופר של 35 אלף דולרים בתמורה לשחרור בגבול ישראל. המשכורת הממוצעת השנתית באריתריאה היא פחות מ-500 דולרים, כך שסכום הכופר היה דמיוני. טספאי לא חשב שמשפחתו תוכל לגייס את הכסף ולכן היה בטוח שמותו קרוב. לבסוף, משפחתו הצליחה לאסוף את סכום הכסף ובנובמבר 2012 הוא שוחרר בגבול ישראל. מיום הגעתו לישראל ועד מארס 2014, כשנה וארבעה חודשים, הוא הוחזק בכלא "סהרונים" ולאחר מכן במתקן השהייה "חולות". מ"חולות" הוא נסע לקבלת טיפול רפואי בליווי אחיו הגדול ולא חזר למתקן. המוקד לפליטים ומהגרים (Hotline For Refugees And Migrants) הגיש בשמו עתירה לבית המשפט כדי שלא יאלץ לשוב ל"חולות" ויוכל לקבל את הטיפול לו הוא זקוק על רקע מצבו הנפשי והבריאותי ועל רקע האירועים הטראומטיים אותם חווה. למרפאת "גשר" הגיע טספאי

בתחילת אפריל 2014, ימים ספורים לפני פסח – חג החירות. כשהגיע אלינו, העתירה בעניינו הייתה עדיין בדיון ועתידו לא היה ברור.

טספאי הגיע למרפאה בעידודו של אחיו שהיה אח בבית חולים באריתריאה והבחין במצוקה הנפשית שלו. העידוד של אחיו היה משמעותי ביותר מכיוון שעבור קהילה זו טיפול פסיכיאטרי ופסיכולוגי הוא זר ואף מאיים ורווי סטיגמה. מצב זה מועצם כאשר הטיפול ניתן על-ידי ישראלים אשר נתפסים פעמים רבות כחלק מהחברה אשר בחלקה דוחה, מדירה ופוגעת בקהילת מבקשי המקלט.

בפגישות ההערכה הראשונית במרפאה (פגישות ה-Intake) טספאי כמעט לא יצר קשר עין, מבטו היה מושפל, הוא נראה מבוהל ושברירי, מיעט לדבר וענה בקצרה על השאלות שנשאל. אחד הדברים הבולטים ביותר היה שטספאי דיבר כל כך בשקט שדוויט, המתורגמן שישב לידו, התקשה לשמוע אותו, התקרב עד כמה שניתן ועדיין בקושי שמע אותו. ובכל זאת הצלחנו לשמוע על קשיים חריפים בשינה, קושי להיות עם אנשים והימנעות ממצבים אלה, דריכות ורגישות לרעש, פלאשבקים וזיכרונות חוזרים, מציפים וטורדניים מהאירועים הטראומטיים בסיני, ירידה בתאבון ובמשקל, מצב רוח ירוד וירידה חדה בהנאה ובהנעה. בנוסף, נצפו העדר כמעט מוחלט של תקווה ויכולת לדמיין עתיד טוב יותר, והוא עוד לא בן 19. טספאי אובחן עם הפרעה פוסט-טראומטית (Posttraumatic stress disorder - PTSD) וקיבל טיפול תרופתי נוגד דיכאון וחרדה. כמו כן הוא החל להגיע לשיחות שבועיות. במקביל, שמרתי על קשר רציף עם עורך הדין שלו. הפסיכיאטר המטפל, ד"ר עידו לוריא, ואני, כתבנו מכתבים שניסו להסביר את המובן מאליו, שתנאי כליאה אינם מצב מיטיב עבור אדם הסובל מפוסט-טראומה בכלל ועבור טספאי בפרט.

טספאי לא עבד, הוא נתמך באופן מוחלט על-ידי אחיו שדאג לכל צרכיו. בכך התמזל מזלו. במובנים מסויימים זו גם מזלה של קהילת מבקשי המקלט, שיש בה כוח של קהילתיות. פעמים רבות הקהילה היא מקור התמיכה היחיד שיש למטופלים במרפאה, מטופלים המתמודדים עם בעיות רב-ממדיות, אך ללא שום משאבי עזרה ממסדיים, ללא שירותי בריאות ורווחה, ללא דיור לדרי רחוב, שירותי סל שיקום או שיקום בכלל. טספאי התמיד בלקיחת התרופות. איכות השינה שלו השתפרה, והוא החל לאכול טוב יותר ולאחר כמה שבועות הוא נראה אחרת. משהו בלבוש, בישיבה, בעמידה. משקלו עלה מעט ולרגעים הישיר אליי מבט והסתכל עליי. בשיחות הוא כמעט לאו יזם דבר אך הגיב לשאלותיי ולאמירותיי.

נענו יחד, בין פתיחה ועיבוד של סיפור המסע הטראומטי, לבין התמודדות עם היומיום, הכאן ועכשיו, ותחושות הייאוש, חוסר האונים וחוסר הוודאות שהציפו את טספאי. הנגיעה בטראומה נעשתה ככל הניתן בעדינות; ניסיתי לאפשר, להיות עדה, ולהיות אתו בזוועות שעבר, אך נהרתי שלא לפלוש, לא להיחוות כמציצנית או פוגענית. חזרתי והדגשתי בפניו שבכל שלב אפשר להפסיק, שתמיד מותר לו לסרב או לעצור. 'לא' מפורש הוא אף פעם לא אמר לי, אך את ה'לא', הלא-מפורש, הוא ביטא אחרי כמה שבועות דרך 'משא ומתן' על המשך נטילת התרופות ועל תדירות הפגישות שלנו. הוא רצה פחות, ולא הבין מדוע אני מתעקשת שיבוא לפגישות ואינני מוותרת עליי. ההתעקשות שלי לא עזרה, והוא אכן לא הגיע לפגישה הבאה.

ברגע הראשון, אותי זה הדאיג ואת דוויט המתורגמן, זה הכעיס. בתפקידים האלה התחלפנו לא פעם במהלך הטיפול. כמו אב או אח גדול דוויט הציע להתקשר לטספאי, לשים גבולות ול'ארגן' אותו. בין השורות ובקולו הנרגש של דוויט, שמעתי כמה הוא רוצה טוב עבורו,

רוצה שהוא יילחם ומתוסכל ממה שהוא חווה כווייתור של טספאי. דוויט עצמו גוייס לצבא אריתריאה בהיותו רק בן 13, ושירת עד שהצליח לברוח מהמדינה. חשבתי על המודל להתמודדות, ועל "הזולת עצמי" שדוויט יכול להוות עבור טספאי ושאלתי את עצמי אם למרות כל השונות והקשר המתווך, גם אני יכולה.

בשיח ביני לבין דוויט דיברנו על מושגים של טיפול ועל ביטויים בטיפול עם טספאי; סימפטומים של דיכאון ופוסט-טראומה, התנגדות, ביטוי בפעולה (acting out), החזקה והכלה. דיברנו על הקשרים תרבותיים, על שילוב ואיזון בין הכלה לווייתור, בין חולשות לכוחות הישרדות, בין אמפתיה לסמכות ודברון. דיברנו גם על התפקידים ההוריים שאנחנו מחזיקים בחדר, ועל ההורות החסרה כל כך לטספאי. לאחר השיחה שלנו, התקשרנו לטספאי ושכנענו אותו לבוא.

בשבועות הבאים טספאי התמיד בטיפול, הוא אמר שהוא יודע שאנחנו רוצים לעזור לו, אבל אי אפשר לעזור לו. נצפתה הטבה בחלק מהסימפטומים הפוסט-טראומטיים, אבל המרכיבים הדיכאוניים נמשכו ואף התחזקו. ובכל זאת המשיך לבוא לטיפול, נראה קצת מופתע כל פעם מחדש מכך שאני מתעקשת לראותו שוב, שבוע אחר שבוע. ברגעי הדיכאון המציף, כשכל כך קשה להגיע אליו, נעשיתי עוד יותר מודעת ולעיתים חשתי מתוסכלת מהתיווך של התרגום. למזלי, השותף שלי הוא דוויט, ולא הפסקנו לחפש יחד דרך להגיע לטספאי על אף התיווך, לחפש שפה משותפת ודרך ליצור מרחב טיפולי משמעותי, כן, גם חיזקנו זה את זה כשהדיכאון הציף גם אותנו. לעיתים, המשמעות הגדולה ביותר של הטיפול היא בעשייה קונקרטית בחדר ומחוצה לו, למשל, להקריא שוב ושוב מכתב שטספאי נושא עימו בכיס בהוראת עורך דינו. המכתב כולל פסיקת ביניים של בית המשפט שאומרת כי אם הוא נתפס ברחוב, יש לעורך דינו עשרה ימים לעתור לבית המשפט, ובזמן זה אסור לכלוא אותו. אני מקריאה בעברית, דוויט מתרגם, ושוב ושוב אנחנו מוודאים שהוא מבין. הוא מבין ונרגע קצת, אבל עדיין חרד מיציאה מהבית. שגרת החיים שלו אינה כוללת יציאה מהבית או עבודה, והפחד שלו אינו רק פוסט-טראומתי – הוא מציאותי. אין לו אשרה תקפה, ועורך דינו מתלבט אם להגיש בקשה למשרד הפנים, מחשש שהבקשה תזכיר להם את קיומו של טספאי ותביא למעצרו מחדש. ניתן לומר שזהו טיפול ב'ידיים קשורות'. תחושת חוסר האונים, חוסר המוצא וחוסר התקווה של טספאי, עוטפות גם אותי.

בטיפול בו הפנים והחוץ מתערבבים ללא הרף, אפשר לדמיין את תחושת ההקלה כשבסוף ספטמבר 2014, בג"צ פסק על סגירת מתקן "חולות". איום הכליאה הוסר מעל ראשו של טספאי. עבורנו ב"גשר" זו הייתה פסיקה חשובה מאין כמוה ברמה הערכית, ברמת צביונה של מדינת ישראל. יתרה מזאת, זוהי האפשרות לקיים חיים וטיפול עבור המטופלים שלנו וחברינו לעבודה. אפשר לדמיין את תחושת הייאוש כשגרסה נוספת של החוק למניעת הסתננות⁴ עברה שוב בכנסת חודשים ספורים לאחר מכן, ואת תחושת הטלטלה וחוסר הוודאות שליוו אותנו כל העת והרבה יותר מכך, את המטופלים במרפאה.

הדבר המרכזי שהשתנה בחדר לאחר חודשים ספורים של טיפול הוא טון הדיבור, הקול של טספאי. אפשר היה לשמוע אותו, והוא הרשה לעצמו לכעוס. לכעוס על האו"ם, על ארגוני הסיוע, עלינו, על ישראל. על ישראל שלא מאפשרת לו שום תקווה – והדבר שמטריד את טספאי יותר מכל – לא מאפשרת לו לעבוד ולהחזיר למשפחתו את דמי הכופר הגבוהים ששילמה עבורו. הוא מתבייש ומרגיש אשם כלפיהם וכלפי אחיו שתומך בו. בטיפול עסקנו רבות בתחושות הבושה והאשמה. טספאי הסביר לי שכל זה לא היה קורה אם לא היה בורח מאריתריאה: "[הייתי]

סובל שם בשקט, עד שהייתי מת". יחד עם דוויט ניסינו למצוא את המילים המתאימות להבחנה בין אשמה לאחריות, להכיר ולתת מקום ולגיטימציה לתחושות ולכעס שמתעורר. טספאי כעס בשקט. מרחב המחיה והמגע שלו עם אנשים היה כל כך מצומצם, שהכעס לא פגע בהתנהלות חייו ביומיום. מטופלים רבים אחרים, עוזבים בזעם יום עבודה מזדמן שכל כך ייחלו להשיג, בגלל יחס משפיל של מעביד או בגלל רעש או צליל בלתי נסבל. נוטשים בזעם את התור במשרד הפנים בו הם עומדים שעות על גבי שעות ימים ארוכים. מתווכחים ורבים לעיתים עם האנשים היחידים שתומכים בהם.

במקביל וכחלק מהטיפול, היינו בקשר עם נציבות האו"ם לפליטים כדי לנסות לפעול ליישוב מחדש של טספאי במדינה שלישית, מדינה בה יוכל לקבל מעמד זכויות של פליט, שאולי יוכל למצוא בה תקווה ולהיזכר שהוא בן 19, ושלאמירה "כל החיים לפניו" באמת תהיה משמעות. כתבנו מכתבי המלצה המתארים בבירור ובחריפות את מצבו הנפשי הקשה, את הסימפטומים הפוסט-טראומטיים מהם הוא סובל, את חוסר התקווה וחוסר הביטחון הבסיסי ואת השפעתם על מצבו הנפשי. אך המכסות ליישוב מחדש קטנות, מסבירים לנו בצער בנציבות האו"ם, והסיכויים קלושים, וגם אם כן, התהליך יארך זמן רב.

לאחר פגישה מייאשת במיוחד בה טספאי תיאר שגרת חיים של ישיבה ללא מעש במשך שעות רבות מאוד בדירה, ואף לא הצליח לדמיין ולו דבר אחד ששווה לחלום עליו, דמיוני ומופרך ככל שיהיה, הצעתי שלפגישה הבאה נמין גם את אחיו. היינו חייבים לנסות לעשות שינוי ולו קטן ביותר בשגרת היומיום, במציאות החיצונית. לפגישה הגיעו השניים אחרי עוד ריאיון באו"ם. טספאי ציפה רק לזה, אבל אחיו, דוויט המתורגמן ואני נקטנו זהירות מחשש לאכזבה נוספת. הדגשתי בפני טספאי כי בכל מקרה התהליך יארך זמן, ואת הזמן הזה כדאי לנצל כדי להתחזק. דוויט הציע לימודי אנגלית; גם אם יקבל יישוב מחדש במדינה שלישית ויצליח לעזוב את ישראל, יהיה זקוק לשפה. טספאי היסס אך היה מוכן לנסות, אם נסביר לו כיצד. המשכנו לנסות לבנות שגרה ב'תא המעצר' הקטן של טספאי בדירת אחיו. טספאי התעקש לקחת חלק בעבודות הבית, גם אם לאחיו אין בעיה לעשות אותן. הוא חש אשמה על הנזקקות שלו. יחד אתנו ניסיתי למצוא משהו שהוא ייחנה לעשות ואני מגלה לראשונה שבאריתריאה, לפני שיצא למסע, אהב לצייר. לאט לאט אנחנו מחפשים יחד את האפשרות – מוגבלת ככל שתהיה, לבחירה, למרחב מצומצם ככל שיהיה, של שליטה ויצירה.

טיפול מורכב במציאות מורכבת

בחלק הבא של המאמר אדון במקצת המאפיינים הייחודיים של הטיפול הרגשי במבקשי המקלט במרפאת "גשר" כפי שהם באים לידי ביטוי בסיפור הטיפול של טספאי. אתייחס לעמדה ולשפה הטיפולית ולתהליך של למידה מתמדת ויצירת משמעות משותפת בטיפול מודע תרבותית; ליחסי הכוח בטיפול הנע כל העת במרחב בין האישי לציבורי והפוליטי; לטיפול באמצעות תרגום ולאגרגים והמשמעויות שלו; ולטיפול בהפרעה פוסט-טראומטית במציאות שאין בה יציבות וביטחון בסיסיים.

למידה מתמדת

בכל טיפול, כך אני מאמינה, יש לשים סימן שאלה לגבי התוקף של ידיעתנו את הזולת, ובטיפול במרפאת "גשר" במיוחד. אנחנו, המטפלים, נמצאים בעמדה מתמדת של למידה וגישור תרבותי ושל הבניה משותפת של משמעות עם המטופל והמתורגמן. למידה כמו-אנתרופולוגית של התרבות, הקהילה, הקבוצות בתוך הקהילה, התמקמות המטופל בתוכן, מנהגים, סמלים, שפה, תפקידי מגדר ועוד ועוד. ולמידה של עצמנו ביחס לכל אלה ובתוכם, למידה מתמדת, בה דבר אינו מובן מאליו. יחד עם זאת, לצד העמדה הלומדת והמעודדת הבניה משותפת של משמעות, רבים מהמטופלים, מביעים צורך גם במידה של ודאות וידענות מצדנו, הם זקוקים למישהו שאפשר לסמוך עליו, שינחה את הדרך בתוך המציאות הכאוטית של חייהם. מציאת האיזון בין הצניעות שבעמדה הלומדת והשיתופית לבין הצורך בסמכות מקצועית במצבים של מצוקה גדולה וחוסר ודאות, היא מורכבת ומאתגרת.

מאתנו, המטפלים, נדרשות למידה ויצירה של שפה טיפולית שונה מזו שאנו רגילים לה בדרך כלל. במקום לנסות ולפרש את המטופל בשפתנו, עלינו לנסות להישאר בשפתו של המטופל, לנסות להרחיב את השפה הטיפולית שלנו לשפה שפחות תלויה במילים, להרחיב את הכלים הטיפולים, לאמץ ולהתאים כלים משיטות ממוקדות, ולנסות לחקור את דפוסי בקשת העזרה, הגשתה, וקבלת העזרה של המטופלים והקהילה ממנה הם באים. איננו מוותרים על המילים, ובמקרים רבים מושם דגש על עיבוד טיפולי של סיפור הטראומה, ועל מקומנו ותפקידנו כעדים לסיפור, כמי שמוכנים לשמוע ולראות, לא להסיט את המבט, לא לעצום את העיניים, לא לאטום את האוזניים, ולא להפנות את הגב.

לפני כל טכניקה או גישה טיפולית ספציפית, נדרשת עמדה טיפולית שלא חוששת להיות גמישה, יצירתית, מוותרת על ודאות ושמה דגש על חיבור לאלמנטים בסיסים בטיפול וביחס אנושי – הגשת עזרה, הקשבה, הכרה ומתן תוקף. נדרשת יצירת תחושה בלתי מתווכת של אכפתיות. להציע קפה, ללחוץ יד, להסתכל בעיניים. לייצג, לתווך, לסנן ולהשמיע את קולם של מטופלים שהם חלק מקהילה מושתקת ומודרת.

יחסי כוח בטיפול

בטיפול במרפאה ניתנים מקום והכרה ביחסי הכוח בחדר הטיפול ומחוצה לו בין המטפלת ('בעלת הכוח'); אישה לבנה, ישראלית, אזרחית בעלת זכויות ומעמד, שעובדת במשרד ממשלתי, לבין מטופל שחור, זר וחסר זכויות ומעמד. מתפתחת במרפאה עמדה טיפולית שמאפשרת ומעזרת לתת ליחסי הכוח המודעים והלא-מודעים בין המטפלת הישראלית למטופל חסר המעמד, להיות על השולחן. האישי הוא הפוליטי, והפוליטי הוא האישי, לא כסיסמה ולא כקלישאה אלא כמציאות חיים והתמקמות טיפולית. הפוליטי הוא חלק מהטיפול. מהמטפלים במרפאה נדרשת עמדה טיפולית-פנימית, המסוגלת לקחת אחריות, להבין ולתת מקום לביקורת של מטופלים על הממסד במדינה, שאנחנו המטפלים, חלק ממנו. נדרשת יכולת להתמודדות עם ההכרה שאולי בעיני עצמנו, המטפלים ב"גשר", אנחנו נתפסים כמי שלא עוצמים עיניים, כמי שמבקשים לטפל ולסייע לאוכלוסייה הכל-כך מודרת הזו, אבל עבור חלק מהמטופלים, חלק מהזמן, אנחנו-אני, נתפסת כלבנה, בעלת הפריבילגיה, הישראלית, הממסדית, המדכאת, הכולאת.

עלינו להכיר בכך שאחריותו המוסרית של המטפל באופן כללי ובמקרה של טיפול במבקשי מקלט בפרט, אינה מסתיימת בחדר הטיפול. הטיפול במבנים הנפשיים מתערבב עם

הטיפול במבנים הממשלתיים של מדינת ישראל. יחד עם זאת, גם כאן חשוב לאזן, לאפשר שיח על יחסי הכוח בין המטפל למטופל ובין קבוצות ההשתייכות שלהם, אך לא לכפות את השיח. לפגוש את האדם לא רק כחלק מקבוצה או כחלק מההקשרים החברתיים-פוליטיים שאנחנו מייחסים לו ולא למחוק את האיש, האישיות, הייחודי. נדרשת מסוגלות להחזיק בו-זמנית הקשבה לאובייקטים המופנמים, למבנים הפנימיים, לחוויות ולחרדות הפרטיות והייחודיות שהמטופל המסוים מביא לחדר במפגש עם המטפל המסוים. התנועה בין האיש, הדיאדי, הטריאדי לציבורי והפוליטי היא מתמדת.

טיפול מתווך

הטיפול במרפאת "גשר", רובו ככולו, נעשה באמצעות תרגום לטיגרית או לערבית. בטיפול באמצעות תרגום הכל מתווך: שיחות, שיחות טלפון, תיאום פגישות, מחוות של אכפתיות, מניירות בין-אישיות. המתורגמן הוא עבורנו הרבה יותר מקביים, הוא הפה והאוזניים ומי שמעבד, מסביר ויוצר יחד משמעות. צורת עבודה זו דורשת הסתגלות עבור כל השותפים בטיפול, אך במיוחד עבורנו, המטפלים: לשבת בחדר הטיפולים כאשר דברים בסיסיים כל כך בטיפול אינם מובנים מאליהם או בלתי אפשרי לבטאם בדיבור; יכולת להעביר מסר באמצעות מילים או אינטונציה; הבנה הדדית של אינטונציה; הבנת המחוות המילוליות והבלתי מילוליות (למשל, גם לאחר זמן רב של התנסות בעבודת טיפול זו, לעיתים הנהון "כן" נראה לי לפני התרגום כ'לא'). המתורגמן אינו רק מתורגמן, אלא הוא מגשר תרבותי, נעשית אתו חשיבה ויש להגיע אתו להבנה משותפת. הוא מנסה להנגיש אותי ואת הטיפול למטופל, ולהנגיש לי את המטופל, את שפתו הייחודית ואת התרבות ממנה הוא בא (כך למשל יכול המתורגמן להציע הסברים מותאמי תרבות למה שעשוי להישמע לנו כתיאור של שמיעת קולות, הוא יכול להציע מה מתאים או לא מתאים לומר בשיח בין גבר לאישה בטיפול ובאיזה אופן, ועוד). נוספת למורכבות המתוארת גם העובדה שהמתורגמנים עצמם הם לא רק חלק מאותה קהילה, קהילה קטנה שאנשיה מכירים זה את זה וחוששים לפרטיותם, אלא שגם המתורגמנים עצמם עברו ועוברים חוויות קשות, פעמים רבות דומות לאלה של המטופלים. יחד עם זאת, עבודת התרגום במהלך הטיפול מאפשרת דברים שלעיתים אנחנו משועים להם בטיפולים 'דוברי שפתנו'. רגע של הפסקה לחשוב ולעבד את הדברים (בזמן התרגום לטיגרית), כמו גם האפשרות לא להיות לבד בחדר, אלא להתייעץ ולחלוק.

טיפול בפוסט-טראומה

כ-40% מהמטופלים במרפאת "גשר" מאובחנים עם הפרעה פוסט-טראומתית (PTSD). סיפורו של טספאי הוא דוגמה למורכבות הכמעט בלתי אפשרית של טיפול בפוסט-טראומה, בתנאים של סטרס, חוסר ביטחון וחוסר שליטה על המרכיבים הבסיסיים ביותר של חיי המטופלים, כמו החופש שלהם וביטחונם האיש. הטיפול בפוסט-טראומה מתקיים בתחושה של זמניות, חוסר יציבות, בתנאים של חוסר ודאות, טרזור, גזענות ועוינות, טיפול בתחושת עתיד "מקוצר" ולא רק מטעמים פוסט-טראומתיים אלא בשל חוסר ודאות המשותפת למטפל ולמטופל, לגבי מתי יסתיים הטיפול ובאילו נסיבות. יש להכיר בכך שייתכן כי הטיפול יסתיים בפתאומיות בשל כליאה או גירוש. חלק מהפרוטוקולים המוכרים לטיפול בפוסט-טראומה, מתבססים על צמצום תחושה של חוסר אונים והשבת תחושה של שליטה בחיים. ב"גשר" אנחנו מבינים שהפרוטוקולים הקיימים אינם מתאימים או אינם מספקים, ומנסים לפתח טיפול שמטרתו לבסס תחושה של ביטחון מסוים

בתנאים של היעדר ביטחון, למצוא את המרחב, מצומצם ככל שיהיה, של שליטה ויצירה, גם במסגרת המציאות הקיימת.

כעס

אחד המאפיינים הסימפטומטיים של הפרעה פוסט-טראומטית הוא התפרצויות כעס בלתי צפויות. במסגרת צוות המרפאה אנו דנים בעצם השאלה האם מדובר בסימפטום של הפרעה, בביטוי משמעותי של מצוקה רגשית עמוקה, ו/או בתגובה חיונית לחיים בתנאים של אלימות, עוני, דיכוי, התעמרות וגילויי גזענות. אנו דנים בנושא של עבודה טיפולית על ניהול כעסים וטכניקות לוויסות רגשי. זוהי סוגיה מורכבת מבחינה אתית, שכן מחד, אנו רוצים לעזור למטופל כך שהכעס לא יפגע בו, ינהל אותו, ינהל את חייו ויכשיל את ניסיונותיו לשפר את מצבו, ויחד עם זאת, לכעס יש את הפוטנציאל לתת כוח לפעול ולשנות את המציאות והוא כל כך מוצדק, וניסיון להרגיעו גורם לתחושה של שיתוף פעולה עם המצב הקיים, עם מציאות מעוולת.

בתהליך מקביל להתגברות כעסו של טספאי בטיפול, הרגשתי את הכעס שלי מתגבר. לפעמים הכעס שלי הוביל לרצון לבעוט בכל, להתייאש, לא לשמוע, להתעלם ולשכוח. אבל רוב הזמן, הכעס ותחושת חוסר הצדק עוררו דחף חזק ורגשי לפעולה, לשינוי המצב הקיים, לעשייה חברתית, עם ניסיון לשנות את המציאות המעוולת. אני מרגישה שלי יש את הבחירה לפעול, אך לא לרבים מהמטופלים שלי. וגם זה מכעיס אותי. אבל כשאני פחות כועסת וחסרת אונים, אני מצליחה להסתכל גם על הרגעים בהם האפשרות של מטופל או של מתורגמן - עמית לעבודה, להשמיע את סיפורו, לאפשר לאדם מולו להיות עד, לפגוש אדם אחר שמקשיב, לא עוצם עיניים ומוכן להיות שם, הם עשייה של שינוי המציאות, עשייה שיש בה בחירה. לכן גם האפשרות שלי לספר את הסיפור של המטופלים וכתובה שכוון הן עשייה טיפולית וחברתית משמעותית.

בין תקווה ליאוש

הבחירה בשם טספאי (תקווה) לתיאור המקרה, אינה מקרית. החיפוש אחר תקווה, והתנועה בין יאוש לתקווה, הם בסיס סיפורו של טספאי, של רבים ממטופלינו, ושל המרפאה עצמה. במרפאת "גשר" אנו פוגשים כל כך הרבה יאוש, חוסר אונים ואכזבה, וההסברים לחוסר התקווה כל כך משכנעים, שהשאלות של "מי מחזיק את התקווה בחדר ואיך", הן במוקד העבודה שלנו. באחת משיבות הצוות, מתורגמן אריתראי מזכיר לצוות, שכל כך שקוע בהכרה במציאות המעוולת, שגם הוא שרד ארבעה חודשים בסיני, וגם הוא, כאן בישראל, חסר מעמד וזכויות, אך בוחר לחיות, לשקם את חייו בכל דרך אפשרית, ולספר את סיפורו לכל מי שמקשיב - כמונו. הוא מבין אינטואיטיבית, אך גם בעקבות הניסיון של תקופת העבודה במרפאה, את המשמעות הטיפולית של הכרה בקשיים שהמטופלים מתמודדים אתם, אך מזכיר לנו גם את החשיבות של שימת דגש על הכוחות שלהם ועל היכולת שלהם לשרוד, לחיות, לפעול, ולהעניק משמעות לחייהם, בחדר הטיפול ומחוצה לו.

כשטספאי הגיע לפגישה שלנו לפני מספר חודשים וסיפר בקול שקט, כי היה באותו בוקר באו"ם וקיבל אישור ליישוב מחדש: "אמר לי שאני צריך לארוז שני תיקים" כך אמר. לא הייתי בטוחה ששמעתי נכון, או שהבנתי נכון, או שהוא הבין נכון. אל מול ההתרגשות הגדולה והשמחה של דוויט ושלי, אפילו פניו של טספאי לא נשארו חתומות. הוא חיך. סוף סוף ממש חיך. אחרי

השמחה ובשיחות הפרידה שלנו, ניסיתי לברר אתו אם יש גם חששות או פחדים מהדרך החדשה, שוב לבד, מהפרידה מאחיו. אבל הוא לא רוצה לגעת בזה. הוא נאחז בתקווה, מרכז בה את כל כוחותיו.

מזור בהקשר של הטיפול במבקשי מקלט במרפאת "גשר", לספר על טיפול עם מין סוף כזה, קצת הוליוודי. הגיבור יוצא לדרך חדשה באירופה. הבחירה שלי במקרה עם סוף כזה, לא מייצג, מעוררת שאלות ואפילו מרגיזה. אני שואלת את עצמי מדוע בחרתי דווקא בטספאי. אני חשופה יומיום לסיפורי זוועה, ולטיפולים שבהם תחושת חוסר האונים וחוסר המוצא שולטים. סיפורים של נשים, גברים וילדיהם, שעברו התעללות פיזית, מילולית ומינית שלא ניתן לתארה אבל חייבים לתארה. שורדים ושורדות של מעשי אונס קבוצתי יומיומיים ועינויים מחרידים בסיני, רדיפות אלימות ומטילות אימה בארצות המוצא, שנתקלים במציאות ובדעת קהל קשה במדינת ישראל. מדוע דווקא טספאי? למה לא לספר על אחד ממטופלי הרבים שכל בקשות העזרה לגביו ועבורו נדחו, שמצבו הנפשי הולך ומחמיר, וכל פניותי נתקלות באין, במחסור, בסירוב, בהיעדר, בחוסר צדק ובחוסר רגישות. מדוע דווקא טספאי? אנחנו מתמודדים במרפאה עם אוכלוסייה מודרת בכל כך הרבה רמות הדרה – אנשים הסובלים מהפרעה נפשית, שחורים, לא יהודים, לא ישראלים – אז מה קשור כאן "סוף טוב"?! האומנם הסוף שתיארתי הוא טוב כל כך? שהרי הטיפול הסתיים מסיבה חיצונית, כאשר המטופל סבל עדיין מקשיים רגשיים משמעותיים. האומנם הטיפול הוא באמת סוף לתלאות, שהרי הוא קטיעה יותר מאשר סיום של תהליך, התחלה של מסע נוסף. מדוע דווקא טספאי? גילו הצעיר, האופן שבו נגע לליבי והקשר שנוצר בינינו הם ודאי חלק משמעותי מהתשובה. העובדה הטכנית שהטיפול בו הסתיים והוא אינו בישראל וכך אני שומרת על פרטיותו, השפיעה ודאי גם היא. אך בין שאר הדברים, הבחירה הזו מבטאת את הצורך שלי ושלנו, המטפלים, בתקווה, במשמעות וברוח גבית בחוויה של עבודה טיפולית, שטומנת בחובה התמודדות יומיומית עם שחיקה, טראומטיזציה משנית, מורכבות וחוסר, אקלים חברתי לא אוהד, אבל גם הרבה אכפתיות, הומניות וחום אנושי.

לרוב המכריע של הטיפולים במרפאת "גשר", אין סוג כזה של סוף טוב. אבל במקרים רבים יש אנשים שיוצרים קשר חזק עם המטפל, עם המתורגמן, שמרגישים שיש להם מקום לפנות אליו, שלמישהו אכפת מהם, שמישהו מנסה לעזור, להקשיב, להסתכל בגובה העיניים, להיות שם.

כדי להציג את הטיפול במאמר, ביקשתי לקבל את הסכמתו של טספאי, שכבר נסע ליישוב מחדש באירופה. יצרתי קשר עם אחיו שנשאר בארץ, שנתן לי את הפייסבוק שלו, התכתבנו קצת בצ'אט ואז התקשרנו אליו. שיחה מרגשת, מצחיקה, עצובה ואחרת. כדי לקבל את הסכמתו הסברתי לו בעזרתו של דוויט, מה המשמעות של פרסום מאמר ומה אני רוצה לכתוב, הסברתי שחשוב לנו שכמה שיותר אנשים ישמעו ויהיו עדים. טספאי הסכים ללא היסוס. לדידו, תספרו למי שמוכן לשמוע. ויותר מכל - בגלל זה בחרתי דווקא בסיפורו של טספאי.

מרפאת "גשר" פועלת כשלוש שנים. אנחנו מקווים שהמרפאה תמשיך להתקיים, ושלנו יתאפשר להמשיך לטפל ולהגיש עזרה לאנשים שכל כך זקוקים לכך.

הערות

¹ מרפאת "גשר" קמה בפברואר 2014.

² שם בדוי. משמעות המילה טספה בטיגרית היא תקווה. המטופל נתן את הסכמתו לפרסום.

³ עוד על ממצאים מראיונות של כ-1,200 קורבנות סיני, שנערכו במרפאה הפתוחה של רופאים לזכויות אדם ניתן לקרוא במאמרם של נקש וחוב' (Nakash et al., 2015).

⁴ עוד על החוק למניעת הסתננות ניתן לקרוא בקישור הבא: <http://hotline.org.il/refugees-and-asylum-seekers/detained-asylum-seekers/>

רשימת מקורות

Nakash, O., Benjamin, L., Nagar, M., Shoham, S., Lurie, I., & Davidovitch, N. (2015). Exposure to traumatic experiences among Asylum Seekers from Eritrea and Sudan during migration to Israel. *Journal of Immigrant and Minority Health*, 17(4), 1280-1286.